

Uvod

1. Šta nudi ovaj priručnik? – Kratak prikaz

Ovaj priručnik sadrži devet nastavnih jedinica o obrazovanju za demokratiju i ljudska prava. Kao što je vidljivo iz naslova koji glasi „Učestvovati u demokratiji“ i iz same naslovne strane, jedinice sadržane u ovom priručniku bave se učenicima i njihovim ulogama kao mladih građana. Svaka jedinica nudi poseban pristup usmjeren na osnaživanje i podsticanje učenika da učestvuju u životu svoje zajednice.

Svaka jedinica može se obrađivati zasebno ili se na različite načine može kombinovati s drugim jedinicama. Cijeli priručnik sadrži nastavni program za sticanje vještina potrebnih za učestvovanje u demokratiji.

Jedinice, od kojih se svaka sastoji od četiri lekcije, namijenjene su učenicima višeg srednjeg nivoa (2-4 razred). Svaka jedinica bavi se jednim od ključnih pojmova obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: identitet – odgovornost – različitost i pluralizam – sukob – pravila i propisi – vlast i politika – jednakost – sloboda – mediji. Ovaj niz od devet ključnih pojmova povezuje ovaj priručnik sa sličnim priručnicima namijenjenim osnovnom nivou i nižem razrednjem nivou (Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava, knjige II i III).¹ Te tri knjige zajedno čine cjelokupan nastavni plan koji obrađuje osnovne pojmove obrazovanja za demokratiju i ljudska prava .

Svaka jedinica fokusirana je na jedan od ključnih pojmova i sastoji se od četiri lekcije. U okviru svake lekcije, i gdje god je to moguće, iscrpno su opisani predloženi koraci nastavnog procesa. Radni listovi su priloženi u posebnom priručniku za učenike.

Ovaj priručnik stoga je namijenjen nastavnicima, a ne učenicima. Nadamo se da će iscrpni nastavni planovi biti izuzetno korisni nastavnicima s manje iskustva, a možda će i oni iskusniji pronaći ideje i materijale koje mogu uklopiti u svoju nastavu. Mentori mogu ovaj priručnik da koriste u svome radu na obučavanju budućih učitelja i nastavnika obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Priručnik je takođe namijenjen autorima nastavnih planova, urednicima udžbenika i prevodiocima u državama članicama Savjeta Evrope. Priručnik se može prevesti i prilagođavati konkretnim potrebama pojedinih obrazovnih sistema.

Savjet Evrope predstavlja ovaj priručnik u njegovom obnovljenom izdanju. Prvo izdanje nastalo je u Bosni i Hercegovini kao podrška za nastavu novog školskog predmeta pod nazivom Demokratija i ljudska prava (2002.). Savjet Evrope se od 1996. godine bavi obrazovanjem učitelja, nastavnika i njihovih mentora u području obrazovanja za demokratiju i ljudska prava, u vidu obuke uz rad i stvaranja odgovarajućih materijala. Rolf Gollob i Peter Krapf (urednici) bili su članovi međunarodnog tima mentora koji su učestvovali u tom projektu.

2. Šta je obrazovanje za demokratiju i ljudska prava – njegove tri dimenzije

Ciljevi i principi obrazovanja za demokratsko građanstvo i obrazovanja za ljudska prava povezani su s tri dimenzije nastavnog procesa. Učenici srednjih škola mladi su građani koji:

- moraju znati koja su njihova ljudska prava i razumjeti uslove na kojima ona počinjavaju (učenje **o** demokratiji i ljudskim pravima);
- doživljavaju školu kao mikrozajednicu koja poštuje slobodu i ravnopravnost svojih učenika i koji su stekli znanja o tome kako da ostvare svoja ljudska prava (učenje **kroz** demokratiju i ljudska prava);
- osposobljeni su i stoga spremni da ostvaruju svoja ljudska prava, s razvijenim osjećajem odgovornosti prema drugima i prema zajednici (učenje **za** demokratiju i ljudska prava).

---

¹ Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava Knjiga II: Odrastati u demokratiji; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za osnovni nivo. Knjiga III: Živjeti u demokratiji; Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava - Nastavni programi za niži srednji nivo.

Kratak prikaz obrazovanja za demokratiju i ljudska prava najbolje se može objasniti primjerom – pravom na slobodu mišljenja i izražavanja. U uvodu Knjige III (str.5) obrazovanja za demokratiju i ljudska prava naveden je isti primjer; u ovom priručniku razmišljanje o ovom ljudskom pravu ide nekoliko koraka dalje (spiralno-razvojni nastavni plan).

2.1. Kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje o demokratiji i ljudskim pravima

Na časovima obrazovanja za demokratiju i ljudska prava na srednjem nivou učenici bi svakako trebalo da proučavaju osnovne dokumente kao što su Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima i Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima - ECHR) (vidi radne listove za učenike 2.5 i 2.6.). Trebalo bi da znaju da svaka osoba uživa pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, kao i na slobodan pristup informacijama iz necenzuriranih medija (ECHR, član 10.). Učenici bi trebalo da razumiju važnost ovog prava, uistinu neprocjenjivu, u ostvarivanju demokratije.

Učenici bi trebalo da razumiju i član 14. ECHR. Tim članom se slobodi mišljenja i izražavanja i pristupu informacijama dodaje ključni princip jednakosti i zabrane diskriminacije: muškarci i žene, bogati i siromašni, mladi i stari, državljani i emigranti – svi mi na isti način uživamo ta prava.

Konačno, učenici bi trebalo da razumiju zbog čega je slobodama potreban zakonski okvir kao i da one nose sa sobom i odgovornosti (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, član 29.). Sloboda izražavanja u pluralističkom društvu građanima omogućava unapređenje vlastitih interesa, a u takvom jednom konkurentnom okruženju ima i pobjednika i gubitnika. Ustav, pravila i propisi moraju stvoriti okvir koji će ograničiti slobodu jačih i zaštititi slabije – bez neutralizovanja razlika. Pravila ne mogu riješiti sve probleme i zato članovi neke zajednice moraju njegovati osjećaj odgovornosti jednih prema drugima.

Konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda (Evropska konvencija o ljudskim pravima; 4. decembar 1950.)

Član 10.

Sloboda izražavanja

1. Svako ima pravo na slobodu izražavanja. To pravo uključuje slobodu mišljenja i slobodu primanja i prenošenja informacija i ideja, bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice. Ovaj član ne sprečava države da zahtijevaju dozvole za rad od radio, televizijskih i filmskih kompanija.

Član 14.

Zabrana diskriminacije

Uživanje prava i sloboda predviđenih ovom konvencijom osigurava se bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi, kao što su pol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijest, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovno stanje, rođenje ili drugi status.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (10. decembar 1948.)

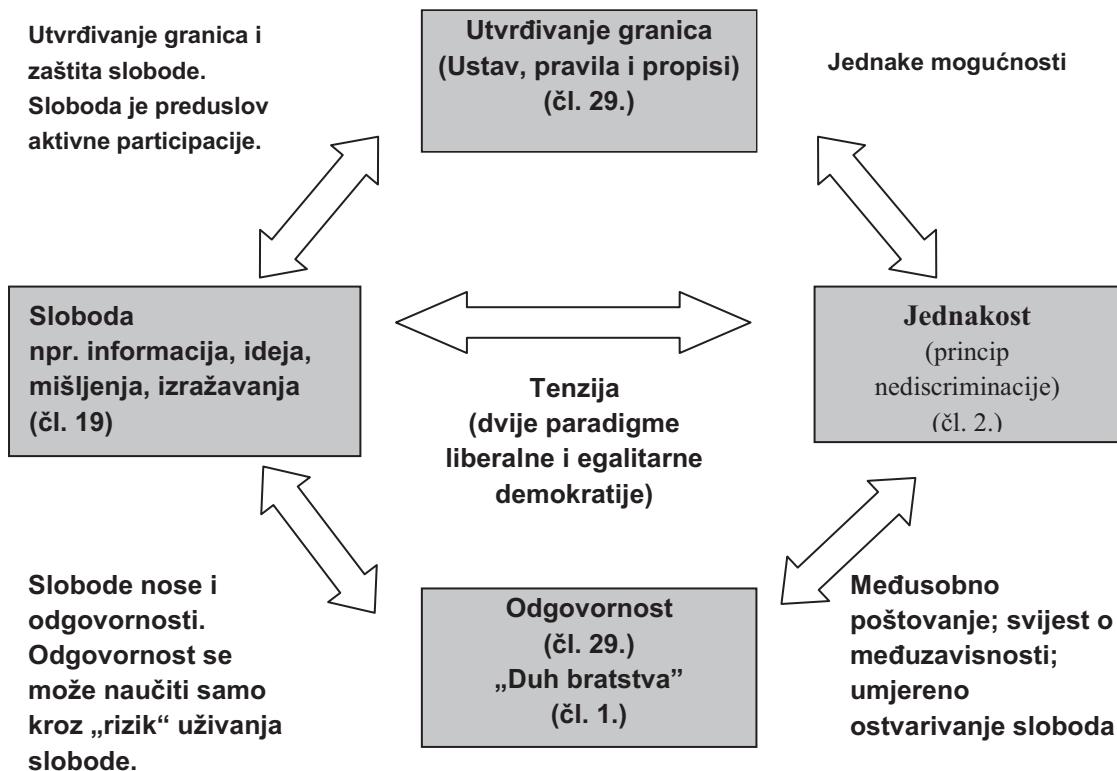
Član 29.

1. Svako ima obaveze prema zajednici u kojoj je jedino moguć slobodan i potpun razvoj njegove ličnosti.

2. U ostvarivanju svojih prava i obaveza, svako može biti podvrgnut samo onim ograničenjima koja su utvrđena zakonom, isključivo radi osiguranja potrebnog priznavanja i poštovanja prava i sloboda drugih, te u svrhu ispunjavanja pravednih zahtjeva koji se tiču morala, javnog poretka i opšteg blagostanja u demokratskom društvu.

Ukratko, pomenuta tri člana odražavaju tenziju koja postoji između pojedinačnih sloboda i ograničavanja tih sloboda kroz javni poredak koji ih istovremeno i ograničava i štiti.

Učenici koji su u stanju da to objasne naučili su mnogo o demokratiji i ljudskim pravima, a čitalac će primijetiti da se ova ključna tema provlači kroz sve jedinice ovog priručnika. To je kognitivna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava.

Dijagram: „Arhitektura” ljudskih prava – nit vodilja ovog priručnika

2.2. Participatorna dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje za demokratiju i ljudska prava

Naslov ovog priručnika, „Učestvovati u demokratiji“, podsjeća nas da bi učenici trebalo da nauče kako da ostvaruju svoja prava na slobodu, na primjer svoje pravo na slobodan pristup informacijama i na slobodu ideja, mišljenja i izražavanja. Pored toga, učenici bi trebalo da stiču aktivno iskustvo interakcije s drugima – na primjer, promovisući svoje interese, pregovarajući da se dođe do kompromisa, ili postižući dogovor oko definisanja „opšteg blagostanja“ (Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima, čl. 29). Trebalo bi da budu u stanju da se ponašaju u skladu s pravilima i prihvataju granice koje im mogu biti postavljene. Trebalo bi da imaju razvijen osjećaj odgovornosti za blagostanje drugih i zajednice u cjelini.

Ukratko, učenici bi trebali ne samo razumjeti posljedice i povezanost triju gore spomenutih članova o ljudskim pravima već i naučiti cijeniti njihove osnovne vrijednosti i postupati u skladu s njima. Postupajući na taj način, učenici moraju biti u stanju uravnotežiti vlastite interese s interesima drugih, kao i interesima cijele zajednice.

Učenici koji su ovako obrazovani naučili su kako da učestvuju u demokratiji. To je dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava koja se zasniva na aktivnom učešću – učenje za demokratiju i ljudska prava.

Mladim građanima koji žele da učestvuju u demokratiji potreban je niz multidimenzionalnih kompetencija prikazanih u modelu koji slijedi.

Kompetencije za učešće i političkom odlučivanju	
Kompetencija analize i procjene	Metodi i vještine
Stavovi i vrijednosti zasnovani na ljudskim pravima	

Pomenute sposobnosti treba da budu orjentisane na vrijednost; u rukama rasista, na primjer, one postaju prijetnja demokratskoj zajednici.

Ovaj priručnik fokusira se na razvijanje tih sposobnosti. Uvod u svaku jedinicu sadrži matricu koja korisnicima omogućava kombinovanje nastavnih jedinica u cilju stvaranja nastavnog programa za razvijanje sposobnosti zavisno od obrazovnih potreba učenika ili konkretnim zahtjevima njihovog školskog nastavnog plana. Slijedi prikaz kompetencija uz nastavnu jedinicu 2 (ključni pojam: odgovornost).

Nastavna jedinica	Dimenzije razvijanja kompetencije			Stavovi i vrijednosti
	Politička analiza i procjena	Metodi i vještine	Političko odlučivanje i djelovanje	
2 Odgovornost	Razumijevanje spornih pitanja Analiziranje posljedica neke odluke Utvrđivanje prioriteta i iznošenje razloga	Pažljivo razmatranje i razmišljanje Razmjenjivanje razloga i kriterijuma za donošenje neke odluke	Donošenje odluka s nedovoljno informacija Svjesnost mogućeg rizika ili neuspjeha	Razmjena perspektive Prepoznavanje interesa i prava drugih Zajednica koja se temelji na ljudskim pravima
1 Identitet	Razumijevanje uticaja našeg izbora na druge			Razmjena perspektive
4 Sukob	Problem održivosti	Strategije pregovaranja	Rješavanje sukoba	
6 Vlast i politika	Politika – proces rješavanja problema i rješavanja sukoba			
7 Ravnopravnost	Uvažavanje kulturološke dimenzije demokratije		Uravnoteženje prava većine i manjine	Međusobno priznavanje

2.3. Kulturološka dimenzija obrazovanja za demokratiju i ljudska prava: učenje kroz demokratiju i ljudska prava

Učestvovati u demokratiji zahtjevan je zadatak – neophodne kompetencije mogu se i moraju naučiti i sticati u školi. Stoga obrazovanje za demokratiju i ljudska prava ima kulturološku dimenziju. Kultura podučavanja i učenja mora reflektirati poruku obrazovanja za demokratiju i ljudska prava. Jedan od načina sticanja znanja jeste i kroz nastavu (slušanje predavanja, čitanje); kompetencije se razvijaju kroz obuku (pokazivanje, uvježbavanje i usmjeravanje). Samopoštovanje i vrijednosti međusobnog poštovanja stižu se kroz proces socializacije u školi. Iskustvo koje se stiče u učionici i uzori koje nude roditelji, učitelji i vršnjaci podstiču izgrađivanje stavova i vrijednosti kod mlade osobe. I dok je podučavanje o demokratiji i ljudskim pravima zadatak povjeren pojedinim predmetima (npr. društveni predmeti, istorija, građansko obrazovanje), podučavanje **kroz** demokratiju i ljudska prava jeste izazov s kojim je suočena cijela škola – ljudska prava i demokratija postaju pedagoške smjernice školske zajednice.

Pristup koji nudi ovaj priručnik zasniva se na učenju kroz zadatke: svaka nastavna jedinica sadrži osnovni zadatak koji učenicima pruža mogućnost razvijanja konkretnih kompetencija. Naše kompetencije razvijaju se u trenutku kada nam zatrebaju, te zbog toga ovi zadaci rješavaju probleme za koje ne postoje jasna rješenja – kao što je to slučaj u stvarnom životu. U obrazovanju za demokratiju i ljudska prava metod predstavlja važan dio poruke.

3. Konceptualni okvir ovoga priručnika – tri pojma u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava (izazovi, konstruktivizam, kompetencije)

Mladi građani koji učestvuju u demokratiji čine to kao slobodni pojedinci koji imaju jednaka prava, ali nejednake mogućnosti.

Kao članovi dinamičnih pluralističkih društava koja su globalno međuzavisna, mladi se suočavaju sa sve složenijim **izazovima** (npr. klimatske promjene, iscrpljivanje prirodnih resursa, neuspjeh države) za koje škola ne može da ponudi konkretna rješenja, ali može mladoj generaciji ponuditi obuku za razvoj kompetencija da je opremi sredstvima pomoću koj ih će da dođu do rješenja.

Iznalaženje odgovora na te izazove podrazumijeva bezbroj pokušaja i pogrešaka i pregovaranja za postizanje kompromisa među različitim interesima. Ishod takvog postupka odlučivanja može se shvatiti kao pokušaj da se ostvare ciljevi opšteg dobra. Međutim, rezultat je uvijek nepotpun i otvara mogućnost kritičkih rasprava i poboljšanja. Prema tome, pluralistička demokratija nudi **konstruktivistički** pristup političkim rješenjima. Demokratija je stoga nedovršeno stanje koje doslovno zavisi od kompetencija i odgovornosti svake generacije. A **konstruktivizam** je takođe princip koje prati razvoj kompetencija – ponovo procesa koji se nikada ne završava.

To su, dakle, tri osnovna pojma koja se provlače kroz svaku jedinicu i svaki korak učenja prema ovom priručniku:

- **Izazovi** u dinamičnim pluralističkim demokratskim zajednicama;
- **Kompetencije** za učešće u demokratiji;
- **Konstruktivizam** kao paradigma demokratskog odlučivanja i razvijanja kompetencija.

U okviru svake jedinice, po jedan ključni koncept obrazovanja za demokratiju i ljudska prava povezan je s konkretnim izazovima koji stvaraju mogućnost učenja za razvoj konstruktivističke kompetencije. Prema tome, ovi pojmovi ne osiguravaju devet pojedinačnih modula kognitivnog učenja. Naprotiv, oni stvaraju mrežu vještina, vrijednosti i perspektiva koji su na mnogo načina međusobno povezani. Slijedi matrica koja ocrtava konceptualni okvir priručnika.

	Konstruktivističko tumačenje ...	
Broj jedinice. Osnovni pojam	... osnovnih pojmova kao izazova:	... razvijanja kompetencija kao cjeloživotnog procesa. Učenici se uče...
Nastavna jedinica 1 Identitet	Koje zanimanje da izaberem? Ko će biti moj partner? Da li želimo da imamo djecu?...	da razmišljaju o, artikuliraju i odrede prioritete ličnih interesa i ciljeva
Nastavna jedinica 2 Odgovornost	Koje su posljedice mojih odluka? Šta mi je prioritet u određenoj dilemi? Kojih se vrijednosti i principa pridržavam?	da preuzmu odgovornost kod rješavanja dileme – skupljaju informacije, razmatraju posljedice, određuju prioritete, vrše izbor
Nastavna jedinica 3 Različitost i pluralizam	Koji su moji interesi? Kakve kompromise predlažem? Šta smatramo zajedničkim dobrom?	da zagovaraju pravične i efikasne kompromise u pluralističkom i konkurentnom okruženju

Učestvovati u demokratiji

Nastavna jedinica 4 Sukob	U čemu je problem? Koji su interesi uključeni? Koje je poželjno i moguće rješenje?	da riješe sukob interesa nenasilnim sredstvima
Nastavna jedinica 5 Pravila i propisi	Kakva nam pravila trebju da bismo kontrolirali svoje ponašanje? O kakvim se pravilima možemo dogovoriti?	da prihvate fukciju institucionalnog okvira – ustava, zakona, propisa i zajedničkih vrijednosti.
Nastavna jedinica 6 Vlast i politika	Koja su pitanja stavljena u ili uklonjena iz političkog programa? Koji je problem predmet rasprave? Kakvo je rješenje i kako se sprovodi?	da razumiju i učestvuju u procesu demokratskog odlučivanja – u institucionalnom okruženju i izvan njega
Nastavna jedinica 7 Jednakost	Kakvi su interesi većine i manjine? Kakav kompromis predlažem? Šta manjina mora prihvatiti? Na koji način su interesi neke grupe zaštićeni ljudskim pravima?	da daju podršku društvenoj koheziji uspostavljanjem ravnoteže interesa između većinskih i manjinskih grupa
Nastavna jedinica 8 Sloboda	Koji je moj ključni argument? Koja je moja strategija iznošenja argumenata? Koja je strategija mog protivnika?	da ostvaruju slobodu mišljenja i govora pomoću vještina vođenja debate
Nastavna jedinica 9 Mediji	Kome želim da se obratim? Koji je moj cilj? Koja je moja poruka? Gdje mogu pronaći informacije?	da koriste potencijale medijske komunikacije

4. „Evropski pristup” obrazovanju za demokratiju i ljudska prava

Već je više od jedne dekade od kada je Savjet Evrope pokrenuo razvoj i implementaciju obrazovanja za demokratiju i ljudska prava u zemljama članicama. Koordinator, stručnjaci, učitelji, nastavnici i mentori iz mnogih zemalja članica učestvovali su u raspravama koje su podstakle izdavače i autore na izdavanje ovog niza od šest knjiga namijenjenih prosvjetnim radnicima.

Obrazovanje za demokratiju i ljudska prava (EDC/H) jeste oznaka i za „evropski pristup” podučavanju demokratskog građanstva i ljudskih prava. U specifičnim kontekstima naših škola i obrazovnim sistemima, naše tradicije podučavanja i učenja, dimenzije podučavanja „o“ i „za“ demokratiju i ljudska prava vjerovatno se razlikuju. Međutim, zajedničko nam je shvatanje da obrazovanje za demokratiju i ljudska prava predstavlja pedagošku smjernicu za školu kao cjelinu. Slažemo se da u obrazovanju za demokratiju i ljudska prava metod prenosi poruku – podučavanje kroz demokratiju i ljudska prava.

Ovim izdanjem obrazovanja za demokratiju i ljudska prava izdavači i autori nastoje da uberu plodove rada na obrazovanju za demokratiju i ljudska prava u Savjetu Evrope. Izvori iz kojih mi je stizala podrška tokom pisanja ovog priručnika upravo odražavaju taj „evropski pristup“. Posebno želim spomenuti sljedeće.

Gospođe Manuela Droll i Karen O’Shea bile su moje ko-autorke u sastavljanju prethodne verzije ovog priručnika za obrazovanje za demokratiju i ljudska prava namijenjenog obuci učitelja i nastavnika u Bosni i Hercegovini. Gospodin Emir Adžović, koordinator projekta obrazovanje za demokratiju i ljudska prava Savjeta Evrope u Bosni i Hercegovini, dao je organizacioni okvir našem projektu. Okvir

ključnih pojmova izradili smo u saradnji s gospodom Don Roweom, Tedom Huddlestonom i Wimom Taelmanom. Don je pročitao neke od naših prvih radova, a Ted je bio jedan od naših najkritičnijih i najkonstruktivnijih učesnika u raspravama.

Gospođe Olöf Olafsdottir i Sarah Keating-Chetwynd bile su naše saradnice i koordinatorke za ovaj projekat Savjeta Evrope. Strpljivo i predano su do kraja učestvovali u nastajanju ovog projekta.

Peti Wiskemann je obogatio ovaj priručnik crtežom na naslovnoj stranici koji predstavlja dragocjen i podsticajan doprinos osnovnim temama koje se provlače kroz njegovih devet nastavnih jedinica te neku vrstu zagonetke koja skriva s njima povezane ključne pojmove. Gospođa Weidinger i gospodin Rolf Gollob podržavali su me u ulozi suizdavača i partnera u bezbrojnim raspravama koje smo vodili.

Moju saradnju s gospodinom Christianom Falleggerom treba posebno istaći iz nekoliko razloga. Raspravljao je sa mnom u ranim fazama pisanja, davao mi vrijedne ideje i predloge te kasnije pročitao konačnu verziju priručnika; zahvaljujući njegovim kritičkim i konstruktivnim povratnim informacijama nije bilo predaha na cijelom tom putu.

Bez podrške i nadahnuća svih ovih koleginica i kolega, saradnika i prijatelja ne bih bio u stanju da napišem ovu knjigu. Duboko sam im svima zahvalan. Međutim, preuzimam ličnu odgovornost za sve moguće propuste ili greške na koje bi čitaoci mogli naići.

Peter Krapf
Zürich i Ulm,
decembar 2009.

Objašnjenje simbola koji se pojavljuju u tekstu priručnika

Sljedeća dva simbola namijenjena su da pomognu čitaocu u prepoznavanju kategorija materijala iz ovog priručnika budući da bi njihove oznake mogle biti zbunjujuće.

Materijali za nastavnike

Materijali za nastavnike nalaze se u dodatku na kraju svake jedinice.

Radni listovi za učenike

Opisi u nastavnim jedinicama često upućuju na radne listove za učenike. Nalaze se u posebnom priručniku za učenike koji je sastavni dio ove knjige; mogu se umnožavati u cijelosti ili u dijelovima i dijeliti učenicima.